

JUSEF EGUIATEGUI

Maule, 1981-VI-27

Junes Casenave-Harigile

Gure Eüskaldün jakitaiak ürrats handiak egin dütu azken urte horietan, bereziki ikertzez gure aitzinekoen lanak. Txomin PEILLEN-IBARBURU ezagütürik da Eüskara lan hanitx huntü dialakoz. Ikerle erdotz, idatzi dütu eleberriak, saill hanixko ere agerkari hanitxetan eta berriki ederki antolatü dü gizon korpitzaren Eüskara hitzen Doktorrako tesis bat, uhure handieneki Bordelen hunartürik izan dena. Lan hunen eni irakurrarazteko xügüntarzüna üken dü eta erran giniroke gure mintzoaz gero egin lizateen lanentako pasta haitia datiala. Orai berri orano Pariseko Bibliothéque Nationale-ko zoko batetarik elki deikü esküidatzi bat, edo untsaz erraitera hirur idatzi, Jüsef EGUIATEGUI-k eginak.

Lehena: Filosofo hüskaldünaren ekheia, Ziberoko eüskara hobetian, 222 orrialde dütianak, 223 gerrenetik 364 gerrenialakoak galdürik direnak, berrogei berezita edo kapitülütan.

Bigerreña, 450 orrialde eta hirur zati dütianak:

1. **Arlande OIHENARTEN errefrauak**, 538 atsotitz frantzesez eta eüskaraz.
2. **Oharkerak, esangiak eta bibetak**, 84 orrialde eta 816 aipameneki, filosofiaz eta kondairaz, frantzesez eta eüskaraz, kartillaren edo alfabetaren herroka jarraikiz.
3. **Mündiren berritziaz** (Musde Etxeberriren gogamenak), 160 orrialde-tan, frantzesez eta eüskaraz, kartillaren herrokan.

Hirurgerrena: Aberastarzün güzien giltz bakhoitza, etxaltiaren joanaraz-tiaz. Ez niz heben pekatzen lan horien oso ikertzera, bena nahi nüke gogozka zonbait eman eta amiñi bat argitü nur zen EGUIATEGUI eta zer deikün.

Aitortü behar zaikü oraiartinokorik ez dügüla ezagützen. Bizi izan da hamazortzigarren mentiaren erditsütan, zeren bere lehen libüria “Filosofo Hüskaldünaren ekheia”, agertzekoa zen 1780-ian, Alemanian, Frankfurten. Badakigü haatik errejent zela, Ziberoan nunbait. Nun? Eta nunko zen? Deüs xüxenik ez dakigü. Bena bere hiztegiaren arabera eta xehetarzün zunbaiteta-rik erran daite ez dela Basabürüko aldeko, eta segürrago Pettarreko eziez

Arbaillako: üdüri lüke Amikuzeko mügatik hüillan zela: Arüe, Etxarri, Pagona, edo beste herri Eüskara galdü dienetarik: Ozeraiñe, Jeztaze...? Ikusteko lizate haren herexarik ediren leitianeze herrietako edo parropietako libürietan.

Gaiza bat ageri da: jakitate handiko gizona zen. Filosofiaren arrenküra bazian, hau beita "Filosofo Hüskaldünaren ekheia" libüriaren geia. Ez zen Eüropako filosofoak beno berantago: ezagützen zütian idazle mentekidiak, bena lotüz bere berezgoari. Irakurri zütian Greko, Elizako Aita, Frantzes eta Espaiñul idazliak. Oroen gaiñetik maite zütian Eüskaldün idazliak, ezpere Eüskara untsa baliatzen zienak, hala nula XURIO eta bere *Kempesa edo Contemptus mundi* (1720), JUAN DE BERRIAIN eta bere *DOCTRINA CHRISTIANA*, Eüskaraz bühürtia (1626), JOANES ETXEBERRI eta bere *Noelak ta berze Espiritual berriak* (1630), PEDRO ARGAIN eta bere *Exerzizio Espirituala* (1686), SARO DE LABORTARENA eta bere libüria, *marinearen eginbidiaz* (1642), JOANES LIZARRAGA eta bere *Jesüs-krixten Ordeñü Berria* (1571), PEDRO AXULAR eta bere *GEROKO GERO* (1641), ARNALDE OIHENART eta bere *ATSOTITZAK EDO REFRAUAK* (1657), *Gaztaroa neurthitzetan* eta *zaharora neurthitzetan* (1664), bai eta ere besterik. Bere jakitatia hedatü zian bidaje zunbait eginez atzerrietarat, bereziki zazpi Eüskaldün Eskualdetarat, heltübada itsasbazterrian lüzazago egoitez.

Ziberoko jakitatiari ageri da hanitx etxekirik zela. Kantoriak, ixtoriak, kateximak ezagützen zütian, Pastoralak ere bai. Hoik behin beno haborotan aipatzen deizkü; gaiza hunak dira beren heñian erabili behar direnak: "Eta zü aita, aspaldian ikusten eztüzia zure semia dela auhertü? Lana diala hügünt; merkatü, elizabesta ta *pastoral* bakhoitzari hütsik egiten eztiata?". Erakusten deikü nula herriko gizonak zütien emaiten: "gaiza hek dirade mündüko pastoralak: eztireia komediant halakoak, errege ta trükader izanik, beren galtza mutxetara ta lürretara ethortzen ta, errege zena atzo, herrestan egün".

Zergatik EGUIATEGUI Eüskaraz izkiribatzerä abiatü zen? Eüskara gosten dü, merexi dian bezala eta badaki bazter güzietan badirela gosten dienak: "Jakintziek dakie hüskara ama mintzoetarik dela bata; hortakoz ere Jinkoak eman zereioan obedantza güziak dütiata".

Bena orai entzün leitian bezala, haren denboran baziren bürü mehiak, beren jakite llabürraz hantü nahian zirenak eta Eüskara gütiesten beitzienak. Eta horra zentako, horien apaltzeko eta ixilarazteko, gure gizona Eüskarazko lanari lotü zen: "Hen ustiala hüskara lizatiala hiztera nahasi bat, ezkiderik, antzatagaitz jarraikirrik e'lükiana bakhoitzik. Halako basa-sinhestiaren garhaitzeko hartüren dügü heben nabasterria".

Bizi zen mentia deitzen zien "argien mentia". Hühüz beterik beitziren ordüko frantzes filosofo idazliak eta hoiän arabera beste hanitxek uste beitzian ez daitekiala frantzesez baizik untsa idatz, EGUIATUI-k ez dütü egarten ahal Eüskara apaltü nahi dienak: "Ehünetan entzünik gaude hüskaratik

lankhei hunik sorth'eztaitekiala". Holako erranen egoixteko, pekatü zeion Eüskaraz idaztia: "Izanik ere botxia beno gogorrako, mardotüko dügüla düt sinhestia".

Jente kente horier ez dü balio arrazu handirik emaitia, zeren eta ez dian horientako izkiribatzen: "Ez gorrer entzüneraziz nahian, ez etare ütsüer ikhuseraziz egarrin". Eüskarak beste mintzajien pare erabiltia seskezi merexi dialakoz, bena orano bere aberastarzünak dütiälakoz eta zorrak deitzogülakoz: "mintzo haren ohoriaren gatik egiari zor düdan eginbidiaz düt lan hau besarkatü". Eüskaraz ere gaiza güziak aipa ditake: "Hüskara zertan nahi hitz arrotzetzaz paira daitekiala".

Bestalde, gure idazliak deikü nahi diala "erakutsi hüskara xahüki jar daiitekiala" eta, nurk jaki, ez zianez orai diala bi mente ikusten Eüskarak bazükiala berantago arrakasta franko eta beste idazlerik izanen zela Eüskaran jakindantago eta Eüskarari lotürrikago: "Hala ere mintza ahal daitekiala ta ni beno langile hoberik diano, hetarik sortüren dela haren ohoriaren gatik oraño hanitz berzerik". Eta berak ürrats zunbait eginarazi balinbadü Eüskarari, uste dü bestek gero argitürenago diala eta hasi dian sailla barnago ikertüko: "Nere althetik ageri dena, eztirot ükha eta aithortzen düt, eztüdala hüskaran azardün aski ta haren edertarzünak aski erran, ahal nadin haren barnerat behar bezala ari; alabadere gogoan düt, haren arakoiatarik zerbait argitü düdala, berze batek porrogatüren diana".

Zentako EGUIATEGUI-k egürikantxa badü Eüska gero biziko dela eta azkartüko? Diala bi mila urte iraganik, haren mentian egünko egünetan bezala ari ziren eia zer ote zen mintzaje berezi hori, nuntik zütian erroak, zer hadadüra üken zian eta nulaz Pirineoko zoko batetan bizi zaitian orano. Zer üdüri zaio EGUIATEGUI-ri? Segür dena da Eüskararen goratarzünaz hunkirik zela eta behar zaikü ikusi nula goraiptzen dian.

Eüska da lehenik ama mintzoa: "Jakintziek dakie hüskara ama mintzoetarik dela bata". "Hartakoz ere Jinkoak eman zereioan oberantza güziak dütiäl". Aita LARRAMENDIREN ondotik erraiten deikü ere "ama mintzo dela, brobantza güzietzaz ikurraitürrik dena, hetan ere lehenetarik dela". Ama mintzo bezala, aspaldian sortürrik (erran giniroke mündian hatsarrian, oraiko ezagütziälala bardintzez mente hartako jakina): "Espaiña güzian lehen mintzoa izanik, diერი arrotzek mendietara bazterrarazirik, hirur mila urthe hetan dagoela hetan kokatürrik". Eta oihü hau: "O ama mintzoa ezipaliz, xoko bate-tan lüke bere ama, eztelarik ageri ihon ere".

Nulaz Eüska ama mintzoa da eta nuntik dü indarra? Segür ez da gizonen obra: "Ezi galdürrik balego osoki, halako bat jendiak egin derokiala? Nik ja diot ezetz, ez eta ere lür güzian dirodian jakintzüenek, ehün urthez lanari lothürrik ere halako obra e'lirioiekiela egin". Bena "hantik arren gogamena, hüskara Jinko Jaunaren obra dela". Han hor, EGUIATEGUI-k bere sinestia airtzen eta bermatzen dü: Ama mintzoa delakoz, ez delakoz bestiak üdüri

eta mentez mente berra iraiñ dialakoz, Eüskara ez da sortürrik izan ahal Jinko Jaunaren ganik baizik. Horra zer gatik gure filosofoak galtzen deikün Jaun Jinkoa gores dezagün “berak egin dian mintzoari beha egoitez”. Heben nahi nñke erran hitz hoiek oritarazten deitaiela beste Ziberotar kartsü bati. Ezi, zunbatetan, Madalen de Jaureguiberrik ez deit zabaltü ber gogozka, bena hitz hoik berak aipatü gabe, lotsa bat bezala zialakoz. Eta ordian üngüratzen zian bere elhesta: “Txoriari gure Jinko Jaunak eman deio bere mintzoa: ez da okertzen bere txiunta ta kantorian; hala hala gük Ziberotarrek sortzapenez badügü guria eta mintzaten girelarik bagoatza beti xüxen, beharriak ez beitü hunartzen ahal oker mintzatzia”. Eta galto bat bezala egiten zaitadan: “Holako gaiza handirik ez giniro entzün apez baten ahotik baizik”. Zer nahi izanik, EGUIATEGUI eta MADALEN DE JAUREGUIBERRI kartsüki gure mintzoaz ari izan dira.

Ama mintzoa Jinkoaren obra denaz gaiñen, Eüskara gütiesten dienek “Jinko Jaunaren dohaiñak zankopetan dütie ezarten”, dio EGUIATEGUI-k. Holako jenter, gor eta ütsü beitira, ez dü balio sinisteraztia. Eüskaraz “baliatü nahi ezten hüskaldünak, berzeren gaiñtik abantaila ükhen dütianetzaz”, bere büria dü apalerazten. Holako jentek, beitziren ere ordian egün diren bezala, pustatzia die irabazten: jente txarrak, ezdeüsak, ahalkegarriak. Arroztzek hobeki ikusten die, “dakigünian urthe baten barnen, jesuita batzü, kastillanek, ikhasi diela Loyolan hüskara konfesotzeko doia, hirurgerrenian aldiz peredikatzeko behar zeratena”. Ezi Eüskara baliatzen ahal da eta küpüsten gogozkaren berezküntza güzietara: “Jesuita hek ere zien aitortzen hüskararak ekidar güziak zütiala ta gramatikaren itzala dianak egia hori ükha elirioala”.

Zunbaitek balin badie Eüskaraz “basa sinhestia”, EGUIATEGUI-k dereio egiazko sinestia, “ohore” hitzaz izentatzen diana: “Mintzo haren *ohoriaren* gatik, lümari niz heben lothü”. Uste hun badü hortan ez datekiala azkena: “Sorthüren dela haren *ohoriaren* gatik oraño hanitz berzerik”. Eüskaldün güziek “ama mintzoari *ohore* dükie, Jaun Jinkoari ere, berak egin dian mintzoari beha egoitez”.

Eüskara ez bada gizonek egina, bena Jinkoaren obra bada, Eüskaldünek zor dereioen ohoria nula eman? Eüskaldünek, Eüskaldün izatekoz, Eüskara mintza ezen beren artian, eta beitira ere Jentiak besten axolik ez dienak, Eüskaldünen eta Eüskararen etsai büragertzez, hen ertzian ere mintza.

Hartakoz, ez badie libürietan barnatzen ahal, ikusbide bezala har ezen “hüskara baizik eztakiana... merkhazalia beno gizon perestiago datekiala ni berme”, dio EGUIATEGUI-k. Eta orano: Eüskararen “bokatziaz zerbait erran behar badügü, dügün galtha non den proba agerragorik hüskaldün menditar baten behatzian beno”. Gure Eüskaldünek Eüskararen mintzazen dakite librietan ikasi gabe, bestek beren mintzoan haiñbeste lan eta denbora behar dienian heñ bat untsa elestatzeko. Eüskaldünak etxen dütü ikasi bere mintzoaren arauak eta barnetik emaiten dütü batere okertü gabe, “hartan dirade hüskararen egokiak, alozia ta gaillardie egiazkoak”.

Mintza, idatz ere Eüskaraz, bai bena ez nula nahi. EGUIATEGUIk Eüskaldün erdierdaraz elestatzen dena hunets ez dezake, zeren ogen handi egiten dian: “Hüskaldüna... bere mintzoa eskeletürük zinez, haren hilerazitera dabila”. Eta hau: “Ahalkegarri da hüskaldün ezkiribazalek eztakien hüskara”. Edo. “Egar eztirot hen hüskara txarra”. Halakoak ezarten dütü apal beno apalago: “Bohamien kastatik datekia? Hek bezala beren artian hitzauri txar bat oratürük, tximinoek, mintzazale balaude, e'lükiena nahi”.

Ene herrian erraiten den bezala, Eüskara plaiña dezen erabil. Hori da ere EGUIATEGUI-ren nahiküntia: “Hüskara xahia dezen mintza da ene egarria”. Berak egiten dian bezala: “Erakutsi badüt hüskara xahüki jar daitiala probatürük dago”. Hortako, bereziki etxek bürasoetarik üken dügüna: “Ik-hertzen deno zahartarzünian, xahiago da bere aberastarzünian agertzen”.

Horra zunbat EGUIATEGUI Eüskarari etxekirik dagon eta nula gosten dian. Zentako? Badaki mintzo *ederra* dela eta ikusarazi nahian da, beraren üdüriala ez beitu aski egin: “Eztüdala haren *edertarzünak* aski erran”. Bere zazpi hizkondietan “sekülan bezaiñ *eder*” agertzen da.

Nuntik Eüskarak elkitzen dü bere edertarzüna? Ez da düdar.k: berartarik. Ba dütü hitz zaharrak, etxeki edo berriz bildü behar direnak: “Hetan dialakoz hüskarak, berzeren khinper, bere *edertarzünak* franko. Ezi ikhertzen deno bere zahartarzünian, xahiago da bere *aberastarzünian* agertzen”. Bena berartan ere biltzen dü indarra zer nahi beraxkatan mintzatzeko: “Gauza berrietan ere, berze mintzoak bezala, beraren izairiatik hüskaldün ükhüdian izenak arozta litiriola”.

Gure mintzajia, ama mintzo bezala, berezia beita, bere zazpi hitzkondietarik elkitzen dü aberastarzün berezi bat eta ez dü “berzeren arropetarik beharrik”. Ez da bestien arabera, hala nula “Italiena, Frantsesa, Espaiñiola, laur ehün urthe azkenetan ari direnak bethatxüz ta arrapaintzez osoki khandiatürük”.

Nulako den Eüskara, beha dezagün EGUIATEGUI:

“Hüskarak ekidar güziak dütü.

“Llabürrena ta ederrena;

“Ezi ene arauiala ezta mintzorik llabürrago ez eta azkarkiago hüskarak beno gaizak azaldüren dütianak.

“Mintzorik hüskara beno bere hitzen egokian hobedantagorik denik eztela.

“Batere jende güzier mintzatzian haren garthardia dianik.

“Ez etare bere elhestan haiñ llabür denik.

“Bere araudian ta ardiestian batere jarraikiagorik eztela.

“Alozia bat diala bertze mintzoetan edireiten eztena.

“Batere hüskara bezaiñ aberatsik ta naharorik eztela.

“Ama mintzo dela, brobantza güzietzaz ikurraitürük dena, hetan ere lehenetarik dela.